

Çingenerler, Osmanlı saray eğlencelerinde resmî olarak bulunmalarına rağmen bazı durumlarda sultan eğlencelerinde ve sünnet şöenlerinde yer almışlardır. III. Murad'ın oğlu Mehmed için düzenlenen sünnet merasimine Çingenerler elelerinde beyaz ve kırmızı hatları bulunan bir bayrak taşıyarak katılmışlardır. Bunlar Osmanlı eğlence dünyasında çengi, hânende ve sâzende olarak da yerlerini almaktaydı. Evliya Çelebi Çingenerler'in bu konumunu ayrıntılı biçimde anlatır. Osmanlı coğrafyasındaki Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Arnavutluk, Kosova, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Sırbistan ve Macaristan'ın bir bölümünde yaşayan Çingene toplulukları, günümüzde Osmanlılar'ın kültürel mirası olarak değerlendirilebilecek bazı gelenek ve göreneklerini devam ettirmektedirler. Osmanlı Devleti'nde diğer topluluklar gibi can, mal, ırz ve namusları güvence altına alınan Çingenerler devletin himayesinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bir Çingene kanunnâmesinin hazırlanması, toplumun en alt katmanında yer alan bir cemaate karşı sistematik bir idarî anlayışa sahip bir devletin tavrını belirlemesi bakımından önemlidir. Bunun dışında Çingenerler'in herhangi bir durumda divana başvurup sorunlarının çözümlenmesi talebinde bulunmalarının uygun görülmesi bu devlet anlayışının bir başka yansımasıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nde bulunan Çingenerler aynı coğrafyada yaşamlarını, örf ve âdetlerini devam ettirerek günümüze kadar gelmişlerdir. Toplum tarafından bazı dışlanmalara mâruz kalmalarına rağmen devletçe koruma altına alındıkları ve haklarının saklı olduğu açıktır. Özellikle eğlence hayatının vazgeçilmez unsuru sayılan Çingene topluluğunun içerisinden çok sayıda ses ve film sanatçısı çıkmış, bu sanatçılar hem Çingene topluluğu hem Türk toplumu tarafından takdirle karşılanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 120, 170, 191, 202, 206, 299, 370; BA, KK, nr. 67, 70; BA, Cevdet-Adliye, nr. 663, 2714; BA, İE-Askeriye, nr. 3852; TSMA, D.10057, E.11787; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, Kahire 1349, s. 45; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 37; A. G. Paspati, *Études sur les tchinghianés ou bohémiens de l'Empire ottoman*, Constantinople 1870; W. R. Halliday, *Folklore Studies Ancient and Modern*, London 1924; a.mlf., "Some Notes upon the Gypsies of Turkey", *Journal of the Gypsy Lore Society*, 3. series, I, Edinburgh 1922, s. 163-189; Osman Cemal Kaygılı, *Çingenerler*, Ankara 1972; C. E. Bosworth, *The Medieval Islamic Underworld*, Leiden 1976, I, 170, 177; N. Martinez, *Çingenerler* (trc. Şehsuvar Aktaş), İstanbul 1992; R. Gilisenbach, *Weltchronik der Zigeuner I: Von den Anfaengen bis 1599*, Frankfurt 1994; D. M. Crowe, *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*, London-New York

1995; A. Fraser, *The Gypsies*, Oxford 1995; Ali Rafet Özkan, *Türkiye Çingenerleri*, Ankara 2000; Mustafa Aksu, *Türkiye'de Çingene Olmak*, İstanbul 2003; Faika Çelik, *Gypsies (Roma) in the Orbit of Islam: The Ottoman Experience: 1450-1600* (yüksek lisans tezi, 2003), McGill University; H. Asseo, *Çingenerler: Bir Avrupa Yazgısı* (trc. Orçun Türkay), İstanbul 2004; Emine Dinceç, *Rumeli'de Geri Hizmet Teşkilatı İçinde Çingenerler (XVI. Yüzyıl)* (doktora tezi, 2004), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; E. Marushiakova - V. Popov, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenerler* (trc. Bahar Tırnakçı), İstanbul 2006; İsmail Altınöz, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi İçerisinde Çingenerler", *Yeryüzünün Yabancıları: Çingenerler* (haz. Suat Kolukırık), İstanbul 2007, s. 13-31; a.mlf., *Osmanlı Toplumunda Çingenerler*, Ankara 2013; a.mlf., "Osmanlı Döneminde İstanbul Çingenerleri", *Bir Çingene Yolculuğu* (haz. Hasan Suver v.dğr.), İstanbul, ts. (Fatih Belediye Başkanlığı), s. 117-127; S. de Goeje, "The Gypsies of Persia", *Journal of the Gypsy Lore Society*, new series, I (1907), s. 181-183; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İFM*, XI/1-4 (1949-50), s. 524-569; G. C. Soulis, "The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages", *Dumbarton Oaks Papers*, XV, Washington 1961, s. 141-165; Enver M. Şerifgil, "XVI. Yüzyılda Rumeli Eyâletindeki Çingenerler", *TDA*, sy. 15 (1981), s. 117-144; E. Ginio, "Neither Muslims nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State", *Romani Studies*, 5. series, XIV/2, Cheverly 2004, s. 117-144; Reşat Ekrem Koçu, "Çingenerler", *İst.A*, VII, 3986-4006; M. Tayyib Gökbiğlin, "Çingenerler", *İA*, III, 420-426; G. L. Lewis, "Çingâne", *EP* (İng.), II, 40-41; Dihhü-dâ, *Luğatnâme* (Muñ), XI, 16534.

İSMAİL ALTINÖZ

ÇOBANZÂDE, Bekir Sıtkı (1893-1937)

Türk dili
ve Türk lehçeleri âlimi, şair.

15 Mayıs 1893'te Kırım'ın Karasubazar kasabasının Argın köyünde doğdu. Asıl adı Ebûbekir'dir. Babası Abdülvahap adlı bir çoban, annesi Vaide Şerife Hanım'dır. İlk tahsiline Karasubazar'daki medresede başladı, daha sonra İstanbul'da öğrenim gören Yusuf Ziya adlı bir müderrisin Akmescid'de açtığı rüşdiyeye devam etti ve 1908'de buradan mezun oldu. Rüşdiyede ki başarısından dolayı Karasubazar Cem'iyet-i Hayriyyesi tarafından yüksek tahsil için İstanbul'a gönderildi. İstanbul'da Kırım Talebe Cemiyeti'nin yardımıyla Galatasaray Sultânisi'ne kaydını yaptırdı ve 1914'te burayı bitirdi. Aynı yıl Macaristan'a giderek Budapeşte Pázmány Péter Katolikus Egeyetem Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi Türk filolojisi, Arap edebiyatı tarihi ve Macar edebiyatı tarihi kürsülerinde ders gördükten sonra doktora öğrenimine

başladı. Hocaları arasında Türkolog Gyula Németh de vardı. *Kıpçakların Codex Cumanicus Yazma Edebiyat Abideleri ve Türk Dillerinde Telaffuzun Temel Problemleri* adlı teziyle 15 Mayıs 1919'da felsefe doktoru unvanını aldı, Budapeşte'de bir yıl kadar Türk dili dersi verdi, ardından Câfer Seydahmet Kırimer'in daveti üzerine Lozan'a geçti. Burada iken Sovyetler'e karşı savaşan General Vrangeli ordularının işgalinde bulunan Kırım'a dönme kararı aldı. Kırım Tatarları'nın millî faaliyetlerde bulunması General Vrangeli tarafından yasaklandığı ve Çobanzâde'nin adı da millî faaliyetlere karıştığı için başkası adına düzenlenmiş bir pasaportla İstanbul üzerinden Kırım'a gitti. Akmescid'de kurulmuş olan millî fırkaya katıldı ve bir süre başkanlığını yürüttü. Kısa bir müddet sonra Bolşevikler, General Vrangeli ve ordularını Kırım'dan uzaklaştırıp hâkimiyeti ele geçirdi. Çobanzâde, Bolşevikler'le çalışabileceğini düşünerek Osman Akçokraklı, Hasan Sabri Ayyazov, Şevki Bektöre ve Ahmet Özenbaşlı gibi Kırım'lı aydınlarla birlikte ülkesinde kalmaya karar verdi. Önce pedagoji enstitülerinde, ardından Kırım Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde ders verdi. Bir taraftan da *İleri ve Kırım Okul İşleri* adlı dergilerde makaleler neşretti. 1922'de profesörlüğe yükseldi. 1924'e kadar Kırım Tatarları'nın cemiyet hayatında aktif rol oynadı.

Yeni kurulan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Maarif Komiserliği ihtiyaç duyulan kadroların yetiştirilmesi için Türk dili, Türk edebiyatı ve tarihiyle uğraşan âlimleri Bakü'ye davet etti. İstanbul'dan İsmail Hikmet Ertaylan, Kırım'dan Bekir Sıtkı Çobanzâde, Kazan'dan Aziz Ubeydullin gibi bazı âlimler bu daveti kabul etti. Çobanzâde, bir müddet Bakü Üniversitesi Şarkşinaslık Fakültesi'nde Türk dili dersleri verdikten sonra fakülte dekanlığına getirildi. 1926'da Bakü'de toplanan Türkoloji kongresinin düzenleyicileri arasında yer aldı. Burada "Türk Lehçelerinin Akrabalığı Üzerine" adıyla bir bildiri sundu ve alfabe tartışmaları sırasında Latin alfabesini savundu.

Çobanzâde'nin gayretleri ve hükümetin desteğiyle Bakü Üniversitesi Şarkşinaslık Fakültesi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin güçlü şarkiyat merkezlerinden biri haline geldi. Burada dönemin meşhur Türkolog ve şarkiyatçılarından J. Rattauzer, P. Fridolun, V. Zummer, E. Ponomov, A. Zekuzade, M. İbrahimov, M. Halfin, İ. Ahundzade, V. V. Barthold, İ. H. Ertaylan, A. N. Samoyloviç gibi âlimler

dersler verdi. Kısa sürede fakültede yüksek okullarda Türkçe ders verebilecek eli üç uzman yetiştirildi. Ancak Bakü Komünist Partisi bu yerli kadrolardan rahatsız olmaya başlayınca fakültenin kapatılması gündeme geldi. Kasım 1928'de Azerbaycan Komünist Partisi'nin kararıyla fakülte Pedagoji Fakültesi ile birleştirildi. Ayrıca partinin organları 1930'da eğitim sisteminin yeniden kurulacağı bahanesiyle üniversiteyi dağıttı. Çobanzâde, Bakü'de çalıştığı dönemde zaman zaman Özbekistan'a giderek Fergana vilâyetindeki Pedagoji Fakültesi Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde ve 1935'te Taşkent Devlet Üniversitesi'nin daveti üzerine burada çeşitli Türk lehçeleri üzerine dersler verdi. Fakat Çobanzâde'nin faaliyetleri 1931-1932 yılından itibaren gizli polis tarafından izlenmeye başlandı. Gizli poliste çalışan bir dostu vasıtasıyla tutuklanmaktan kurtuldu. Çeşitli bahanelerle eserleri neşir planlarından çıkarıldı, makaleleri ay-larlarca dergi idarehanelerinde bekletildi ve yayımlanmadı. Ardından diğer birçok bilim adamı gibi matbuatta onun hakkında da asılsız suçlamalar ileri sürüldü.

1936'nın sonunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlimler Akademisi Azerbaycan Şubesi Başkanı R. Ahundov'la üniversitede çalışan Azerbaycanlı ve misafir bilim adamlarının hemen tamamı tutuklandı. İddiaya göre Azerbaycan'daki karşı devrimciler, diğer cumhuriyetlerdeki yandaşlarıyla Çobanzâde ve Aziz Ubeydullin vasıtasıyla irtibata geçmekteydi. Nihâî hedefleri de Türkiye'nin desteğiyle bir Turan devleti kurmaktı. Durumdan tedirgin olan Çobanzâde, Ocak 1937'de Bakü'den uzaklaşıp biraz dinlenmek için gittiği Kafkasya'da Kislovodsk şehrindeki senatoryumda 28 Ocak 1937'de tutuklandı. Tutuklanmadan bir gün önce Bakü'deki kitaplarına ve notlarına el konuldu, hakkında dava açıldı. 7 Şubat 1937'de sorgulanmasına başlandı ve 1 Eylül 1937 tarihine kadar otuz iki defa sorgulandı. Bu sırada gördüğü ağır işkence ve şiddetli baskılar altında Azerbaycan'ı Sovyetler'den ayırmak, Komünist Parti Başkanı M. Ç. Bağirov'un hayatına kastetmek, dış devletler lehine casusluk yapmak ve büyük Turan devleti kurmak için diğer cumhuriyetlerdeki aydınlarla irtibat kurduğuna dair suçlamaları kabul etti. Moskova'dan gelen üç kişilik bir heyet tarafından 12 Ekim 1937'de 20 dakika içinde yargılanan ve suçları sabit görülen Çobanzâde'nin kurşuna dizilmesine karar

verildi ve 13 Ekim 1937'de Bakü'de karar infaz edildi. Mezarının nerede olduğu hâlâ bilinmemektedir.

Bakü Opera Tiyatrosu sanatçısı olan eşi Ruhiye Abdullina da 14 Ekim 1937'de vatana ihanet eden bir ailenin bireyi olmaktan tutuklandı ve çalışma kamplarında sekiz yıl çalışmaya mahkûm edildi. Kazakistan'daki çeşitli kamplarda cezasını tamamladıktan sonra Azerbaycan'a dönüşüne Bakü'de yaşamasına 1955'e kadar izin verilmedi. Azerbaycan'ın Haçmaz kasabasındaki bir okulda müzik öğretmenliği yaptı. Stalin'in ölümünden sonra 13 Kasım 1955'te Sovyet Yüksek Mahkemesi'ne yaptığı müracaat neticesinde suçsuzluğuna dair karar çıktı ve aklanıldı. Kocasının aklanması için de uzun süre mücadele verdi, sonunda 6 Haziran 1957'de Yüksek Mahkeme, Bekir Sıtkı Çobanzâde'nin de suçsuz yere kurşuna dizildiğine karar verdi. 1991 yılından sonra Çobanzâde'nin adı Bakü'deki bir caddeye verildi, doğum yeri Karasubazar'daki meydana heykeli dikildi. Bahçesaray'da her yıl adına edebiyat ödülü verilmektedir. Moskova'daki Doğu Halkları Enstitüsü'nün Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlimler Akademisi Azerbaycan Şubesi'nin aslı ve Paris Dil Bilimi Cemiyeti'nin şeref üyesi olan Çobanzâde, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk toplulukları içinde ilk dil profesörü olup Türkçe'den başka, Macarca, Rusça, Fransızca, Almanca, Arapça ve Farsça'ya da vâkıftı. Arap harflerinin Türkçe için yetersiz kaldığını savunan Çobanzâde, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk halklarının ortak bir dile sahip olmasını istemiştir, her Türk boyu için ayrı bir dilin ve edebiyatın varlığına şiddetle karşı çıkmıştır. İstanbul ve Kırım'da basılan ilk şiir ve denemelerinde Çobanzâd Bekir, Çobanoğlu Bekir Bavbek, Bekir Cavbek, Kırımlı Çobanoğlu, Bekir Sıdkı gibi isimler kullanmıştır. Çobanzâde 150 civarında kitap ve makale yazmış olup bunların ancak 110'u basılabilmektedir.

Bazı eserleri şunlardır: 1. *Türk-Tatar Lisânîyatına Medhal* (Bakü 1924). Genel dil bilimi kurallarının Türk-Tatar dillerine uygulanmasıyla ilgilidir. Türk dili tarihi açısından önemli olan eser İstanbul Türkçesi'yle yazılmış olup Fatih Numan Küçükballı ve Ufuk Deniz Aşçı tarafından *Türk-Tatar Dil Bilimine Giriş* adıyla Latin harflerine aktarılmıştır (Konya 2015). 2. *Türk Dili Sarflarının Umumi Kusurları* (Bakü 1924). 3. *Kırım Tatar İlmî Sarfı* (Akmescid 1925). Aynı adla Nariman Seyityahya'nın Latin harflerine aktardığı eser Türk Dil Kurumu tarafından

neşredilmiştir (Ankara 1999). 4. *Fuzulî Monografisi* (Bakü 1925). 5. *Nevai Monografisi* (Bakü 1926). 6. *Türk Dili ve Edebiyatının Tedris Usulü* (Bakü 1926). 7. *Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri* (Bakü 1926). Eser üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (bk. bibl.). 8. *Kumuk Lehçesi Üzerine İnzari Bildiri* (Bakü 1926). 9. *Türk Tatar Diyalektolojisi* (Bakü 1927). 10. *Dini İslahat ve Medenî İnkılab* (Akmescid 1927). 11. *Boran, Şiirler* (Bakü 1927). Eşref Şemizade tarafından Kiril harfleriyle de yayımlanmıştır (Bakü 1971). 12. *Türk Grameri* (Bakü 1930). 13. *Azerî Edebiyatının Yeni Devri* (Bakü 1936). 14. *Şiirler* (Taşkent 1971). 15. *Bir Saray Quracağmın, Şiirler* (Simferopol 2001). Çobanzâde'nin bütün eserleri Memed Adilov tarafından Latin harfleriyle yeniden neşredilmiş (I-V, Bakü 2007), ayrıca *Yeni Çulpan, Maarif ve Medeniyet, İnkılab ve Medeniyet, Revolyutsiya ve Kultura* dergilerinde dille ilgili çok sayıda makalesi yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

S. Nagaev, *Yınamelerdeki İzler*, Taşkent 1991, s. 203-211; A. Babaev, *Bekir Çobanzade*, Bakü 1998, tür.yer.; İsmail Otar, *Kırımlı Türk Şair ve Bilgini Bekir Sıdkı Çobanzade*, İstanbul 1999; Kenan Acar, *Kırımlı Bekir Sıdkı Çobanzade*, Ankara 2001; Şerif Tiryaki, *Bekir Sıtkı Çobanzade'nin Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri Adlı Eseri* (yüksek lisans tezi, 2012), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 7-12; Abdullah Battal Taymas, "Kırımlı Filolog-Şair Bekir Çobanzade'yi Tanıtma Tecrübesi", *TDAY Belleten* (1954), s. 233-263; F. D. Aşnin, "Bekir Vagapoviç Çobanzade", *NAA*, sy. 1 (1961), s. 208-216; a.m.f. – V. M. Alpatov, "Delo professora B. V. Çobanzade", *Vostok*, sy. 5, Moskva 1998, s. 125-133; A. Tagirzade – A. Guliev, "Professor Bekir Vagab oğlu Çobanzade", *ST*, sy. 6 (1990), s. 77-79; Adile Emirova, "Bekir Çobanzade'nin Dil Bilimi Anlayışı", *Karadeniz Araştırmaları*, sy. 11, Çorum 2006, s. 1-11; Elnur Agayev, "Bekir Çobanzade'nin Azerbaycan'ı Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti'ndeki Faaliyetleri ve İslahat Üzerine Görüşleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, IX/17, Ankara 2013, s. 135-170.

İSMAİL TÜRKÖĞLU

ÇORÛMÎ, Ebûbekir (1846-1928)

Rifâî-Kâdirî şeyhi.

Çorum'un Değirmendere köyünde doğdu. Hızını tamamladıktan sonra medrese ilimlerini tahsil etti. Samsun'da bir süre imamlık yaptı. Ardından İstanbul'a gidip Aziz Mahmud Hüdâyî Dergâhı şeyhi Mehmed Rüşen Efendi'ye intisap etti. Yedi yıl sonra Mehmed Rüşen Efendi'nin emri üzerine Sânamerli Hacı Ahmed Efendi ile